

СТРУКТУРА ЗМІСТУ УМИСЛУ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В ЗЛОЧИНАХ ІЗ ФОРМАЛЬНИМ СКЛАДОМ

STRUCTURE OF CONTENTS OF INTENTIONAL FAULT AND ITS FEATURES IN CRIMES WITH FORMAL CORPUS DELICTI

Нижник І.В., аспірант кафедри галузевих правових наук
Київський університет права
Національної академії наук України

Статтю присвячено характеристиці інтелектуального та вольового компонентів умислу. Інтелектуальний компонент охоплює поняття «усвідомлення» й «передбачення». Вольовий елемент відображає здатність особи до вольового регулювання поведінки, тобто до свідомого спрямування її розумових і фізичних зусиль на досягнення мети або утримання від діяльності. Враховано, що будь-яка людська дія зумовлена певними мотивами, спрямована на визначену мету та є вираженням ставлення до оточення.

Здійснено аналіз понять «усвідомлення», «передбачення», «бажання», «свідоме припущення», досліджено їх співвідношення в контексті утворення виду умислу. Прямий умисел характеризується передбаченням неминучості настання суспільно небезпечних наслідків, тоді як непрямий умисел – лише реальною можливістю настання цих наслідків.

Встановлено, що в злочинах із формальним складом вирішальне значення має вольове ставлення не до наслідків, а до самого діяння, його соціальної характеристики. Виявлено, що свідомо й добровільно вчинювані діяння завжди бажані для особи, яка їх вчинює, тому умисел у вищезазначених злочинах може бути лише прямим.

Крім того, зроблено висновок про те, що поділ компонентів вини є умовним, оскільки свідомість і воля утворюють єдине ціле в акті людської поведінки. Усвідомлення суспільно небезпечних наслідків має суб'єктивну та об'єктивну ознаки, одночасне встановлення яких є необхідним для встановлення вини особи. Сформульовано пропозицію щодо уточнення в кримінальному законодавстві поняття умислу для злочинів із формальним складом, за яким інтелектуальним моментом є усвідомлення суспільного небезпечного характеру діяння, а вольовим – бажання суб'єкта злочину вчинити суспільно небезпечне діяння.

Ключові слова: вина, умисел, інтелектуальний компонент, вольовий компонент, усвідомлення, передбачення, бажання, свідоме припущення, злочини з формальним складом.

The article is devoted to the characterization of intellectual and volitional components of guilt. The intellectual component covers the concepts of "awareness" and "foresight". The volitional element reflects the ability of the individual to regulate volitional behavior, that is, to consciously direct his or her mental and physical efforts to achieve the goal or to abstain from activity. It is taken into account that any human action is motivated by specific motives, is aimed at a specific goal and is an expression of attitude towards the society.

The concepts of "awareness", "foresight", "desire", "conscious assumption" are analyzed, their relation is investigated in the context of the formation of a kind of intent. Direct guilt is characterized by the prediction of the inevitable occurrence of socially dangerous consequences, while indirect guilt is only a real possibility of these consequences.

It is established that in crimes with a formal corpus delicti, the willful attitude is not crucial to the consequences, but to the act itself, its social characteristics. It is revealed that deliberate and voluntary acts are always desirable for the person who commits them, so guilt in above-mentioned crimes can only be direct.

In addition, it is concluded that the separation of the components of guilt is conditional, since consciousness and will form a single whole in the act of human behavior. Awareness of socially dangerous consequences has a subjective and objective character, the simultaneous establishment of which is necessary to establish a guilt. The proposal is made to clarify in the criminal law the concept of guilt for crimes with a formal corpus delicti, by which the intellectual aspect is awareness of the socially dangerous nature of the act, and volitional aspect is desire of the subject of the crime to commit a socially dangerous act.

Key words: guilt, intent, intellectual component, volitional component, awareness, foresight, desire, conscious assumption, crimes with formal composition.

Постановка проблеми. Статтею 24 Кримінального кодексу України визначено, що прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання. З огляду на те, що наслідки не є обов'язковим елементом об'єктивної сторони у злочинах із формальним складом, законодавче визначення умислу фактично стосується лише злочинів із матеріальним складом. За таких обставин є необхідність встановлення окремих компонентів змісту умислу та уточнення законодавчого поняття умислу з метою здійснення правильної кваліфікації злочинів із формальним складом.

Стандослідження. Зміст вини досліджувався, зокрема, такими науковцями: Ю.В. Бауліним, Р.В. Верешою, М.Й. Коржанським, О.М. Костенко, П.С. Матишевським, А.О. Пінаєвим, С.А. Тарарухінін, М.І. Хавронюком. Детальний аналіз компонентів змісту вини здійснювали С.В. Дубовиченко, О.Ю. Ширяєв, І.В. Паньков. Питання вини у злочинах із формальним складом вивчали М.Г. Арманов, В.М. Куц та інші вчені. Водночас проблема змісту вини у злочинах із формальним складом залишається невирішеною, оскільки законодавча регламентація ознак умислу в ст. 24 Кримінального кодексу України уне-

можливає застосування цієї норми права під час кваліфікації вищезазначених злочинів.

Метою статті є з'ясування проблемних питань змісту вини та формулювання пропозицій щодо конкретизації поняття умислу в Кримінальному кодексі України з урахуванням особливостей злочинів із формальним складом.

Виклад основного матеріалу. Організація та структура компонентів, які становлять зміст умислу, є визначальними для з'ясування його видів. Більшість науковців вказують на двокомпонентний зміст умислу: інтелектуальний і вольовий. Проте, на думку П.С. Дагеля, до змісту цього явища необхідно також відносити емоційний елемент [1, с. 40], тобто мотив і мету злочину. Справді, будь-яка людська дія зумовлена певними мотивами, спрямована на визначену мету та є вираженням певного ставлення до оточення. Тісний зв'язок цих компонентів не оспорується, проте з огляду на структуру ст. 23 Кримінального кодексу України, яка виділяє «ставлення», «усвідомлення» та «передбачення» як окремі компоненти, вважаємо за доцільне розглянути в статті саме інтелектуальний і вольовий елементи змісту умислу.

Інтелектуальний компонент охоплює поняття «усвідомлення» та «передбачення». Усвідомленням є здатність

особи розуміти значення свого діяння. Близьке до нього психологічне поняття «свідомість» значить опосередковане мовою відображення дійсності у формі ідеальних, розумових образів, яке є регулятором цілеспрямованої поведінки людини. Отже, схожі за назвою, ці два поняття не мають синонімічних значень.

Основними критеріями, за допомогою яких можна встановити, що особа усвідомлює значення свого діяння, є розуміння умов ситуації, фактичного змісту здійснюваних дій, об'єктивного характеру та значення здійснюваних дій і їх наслідків, мети й мотивів дій. Під час кваліфікації злочинів також необхідно враховувати, чи мала особа можливість безперечно усвідомлювати ситуацію та характер свого діяння у відповідній ситуації, а також самостійно сприймати інформацію внаслідок свого психічного стану. Відповіді на ці питання допомагають встановити ступінь достовірності, за якого особа усвідомлювала умови ситуації, особливості свого діяння та його наслідків.

Передбачення визначається як попереднє прогнозування правопорушником причинно-наслідкового зв'язку між запланованим діянням і можливими його наслідками, засноване на знаннях та особистому досвіді. На точність передбачення безпосередній вплив мають розумові здібності, психічний стан, рівень інтуїції, психологічні та фізіологічні характеристики особи.

Питання співвідношення усвідомлення й передбачення в структурі інтелектуального компоненту є дискусійним. Деякі науковці вважають, що без усвідомлення об'єктивного характеру та значення вчинюваних дій неможливо передбачити настання їх наслідків, тобто виокремлення передбачення як окремої складової частини інтелектуального компоненту вини є недоцільним. Водночас, на думку інших науковців, для усвідомлення суспільної небезпечності діяння необхідне попереднє прогнозування настання суспільно небезпечних наслідків, тому процес усвідомлення діяння та наслідків походить від здатності їх передбачити [2, с. 34]. На наше переконання, спрощення структури інтелектуального компоненту вини та зведення його лише до процесу усвідомлення у злочинах із матеріальним складом може призвести до ускладнення доведення вини правопорушника в правозастосовній діяльності або, навпаки, може стати причиною нівелювання презумпції невинуватості та притягнення особи до відповідальності без встановлення вини. Прямий умисел характеризується передбаченням неминучості настання суспільно небезпечних наслідків, тоді як непрямий умисел – лише реальною можливістю настання цих наслідків.

Перейдемо до характеристики вольового компоненту умислу. Останній відображає здатність особи до вольового регулювання поведінки, тобто до свідомого спрямування її розумових і фізичних зусиль на досягнення мети або утримання від діяльності. Він відображається в кримінальному законодавстві шляхом вказівки на бажання настання, свідоме припущення, байдуже ставлення або розрахунок на запобігання суспільно небезпечним наслідкам [3, с. 72].

Бажанням є мотивоване, цілеспрямоване й емоційно забарвлене прагнення особи до настання конкретних суспільно небезпечних наслідків. Прагнення до настання наслідків має виражатися в цілеспрямованому діянні особи, наслідки якого вбачаються невідворотними. Свідоме допускання означає усвідомлення особою шкідливих наслідків як результату діяння, готовність до прийняття конкретних суспільно небезпечних наслідків. При цьому наслідки не є метою діяння особи, що відрізняє свідоме допускання від бажання. Байдуже ставлення до наслідків у науковій літературі розглядається як різновид свідомого допускання. Дослівно конструкція «байдуже ставлення» означає відсутність емоцій, проте неможливо ставитися байдуже до наслідків, за настання яких передбачене покарання [4, с. 134]. Поділяючи думку більшості науков-

ців, вважаємо недоцільним законодавче закріплення цієї форми вольового компоненту вини.

За прямого умислу вольовий момент виражається у формі бажання настання суспільно небезпечних наслідків, а за непрямого умислу – у формі свідомого їх припущення. Варто враховувати, що здатність до керування поведінкою може бути зниженою за одночасного збереження усвідомлення своїх дій. Вищезазначена ситуація зумовлюється зовнішніми умовами, впливом інших людей або внутрішніми факторами особи (віком, станом здоров'я, емоційним станом, недостатнім життєвим досвідом). Оцінка такого впливу надається в процесі судово-психіатричної експертизи.

У психологічній науці виокремлюють свідомість і волю як окремі самостійні складники поведінки людини. Водночас у законодавчому визначенні вини інтелектуальний і вольовий аспекти як окремі складники умислу не виокремлюються. Така ж тенденція зберігається в експертній практиці. Так, якщо експерт дійде висновку про нездатність особи усвідомлювати вчинене діяння, формується висновок про нездатність суб'єкта керувати своїми діями. Питання щодо можливості або нездатності керувати діями може виникнути лише в разі наявності здатності до усвідомлення [5, с. 76].

Отже, поділ компонентів вини є досить умовним, оскільки свідомість і воля утворюють єдине ціле в акті людської поведінки. Необхідність розмежування цих елементів у юридичній конструкції вини зумовлена загальноновизнаним підходом до диференціації видів і форм вини в теорії кримінального права та в правозастосовній діяльності.

У ст. 24 Кримінального кодексу України визначені види умислу, проте наведені в цій нормі ознаки можуть бути застосовані лише щодо злочинів із матеріальним складом, оскільки ознака бажання настання наслідків (прямий умисел) або свідомого їх припущення (непрямий умисел) не має значення під час кваліфікації злочинів із формальним складом. В Особливій частині Кримінального кодексу України міститься значна кількість злочинів із формальним складом, зокрема, досліджувані нами злочини проти правосуддя, які не включають ставлення до наслідків як обов'язкову ознаку умислу.

Поділяючи думку С.Ю. Кораблєвої [6, с. 61], вважаємо недоцільним доведення у злочинах із формальним складом бажання настання суспільно небезпечних наслідків. Ознака передбачення в цих злочинах стосується не наслідків, а характеру вчинюваних дій, негативних змін у сфері охоронюваних кримінальним законом об'єктів [7, с. 35].

За твердженням деяких учених, свідомо й добровільно вчинювані діяння завжди є бажаними для особи, яка їх вчинює, тому умисел у злочинах із формальним складом може бути лише прямим. У цьому випадку увага акцентується на тому, що діяння є невід'ємним від бажання, а отже, неможливе без нього [8, с. 163]. Таким чином, у злочинах із формальним складом бажання є невід'ємним складником самого діяння, тому окремого встановлення не потребує.

Б.С. Нікіфоров зазначав, що під час вчинення злочинів із формальним складом необхідно надавати оцінку ставленню особи не до дії, а до її соціального характеру або до обставин, що визначають цей характер. Таким чином, під час аналізу умислу у злочинах із формальним складом вирішальне значення має вольове ставлення не до наслідків, а до самого діяння, його соціальної характеристики [9, с. 163].

Р.В. Вереща пропонує виділяти суб'єктивну та об'єктивну ознаки усвідомлення суб'єктом злочину суспільної небезпечності діяння. На його думку, першою ознакою є всі фактори й обставини, які характеризують діяння, що відхиляється від встановлених у суспільстві норм, та відображаються у свідомості суб'єкта злочину, а

друга ознака полягає в девіантній поведінці, яка заподіює шкоду об'єкту злочину або створює реальну загрозу її заподіяння [10, с. 256]. Встановлення наявності обох наведених ознак має особливе значення для визначення вини у злочинах із формальним складом, оскільки усвідомлення суб'єктом злочину суспільної небезпечності діяння є єдиним можливим складником умислу, що містить у собі розуміння особою факту відхилення її поведінки від прийнятої в конкретному суспільстві.

Таким чином, у результаті дослідження можемо сказати, що в ст. 24 Кримінального кодексу України, яка визначає обов'язковим складником умислу ставлення до

наслідків діяння, не враховано особливості злочинів із формальним складом, у яких настання наслідків не має значення під час кваліфікації. З огляду на викладене пропонуємо внести зміни до ст. 24 Кримінального кодексу України та визначити окреме поняття для злочинів із формальним складом, у якому обов'язковим складником умислу буде психічне ставлення до вчиненого особою злочину, за якого інтелектуальний момент виражається в усвідомленні суспільного небезпечного характеру діяння, а вольовий – у бажанні його вчинити. Зазначена дефініція відповідатиме наявній правозастосовній практиці, за якої злочини з формальним складом вчиняються лише з прямим умислом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1974. 244 с.
2. Лунеев В.В. Субъективное вменение : монография. Москва : СПАРК, 2000. 70 с.
3. Рагоз А.И. Вина в советском уголовном праве. Российский криминологический взгляд. 2012. № 2. С. 72–190.
4. Вереша Р.В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. Київ : Алерта, 2017. 576 с.
5. Юрчак Е.В. Вина как общеправовой институт : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2016. 276 с.
6. Кораблева С.Ю. Вина как уголовно-правовая категория и ее влияние на квалификацию преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2013. 212 с.
7. Вереша Р.В. Кримінальна відповідальність медичних працівників за законодавством зарубіжних держав. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 34–39.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М.І. Бажанов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
9. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : Алерта, 2016. 352 с.
10. Рагоз А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 304 с.

УДК 343.131 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/67>

МЕЖИ ДОКАЗУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

LIMITS OF PROOF OF THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIME

Станкович М.І., аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Статтю присвячено визначенню критеріїв встановлення меж доказування суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. У цьому контексті проаналізовано кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, а також судову практику. Зроблено висновок про те, що основним формальним критерієм встановлення меж доказування суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є нероздільний взаємозв'язок його об'єктивних і суб'єктивних елементів. Цей критерій дотримується через дослідження: об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (зовнішні прояви злочинної поведінки); суб'єктивних характеристик (насамперед, незлочинної поведінки особи до, під час і після вчинення кримінального правопорушення); обставин, які безпосередньо характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого. Таке дослідження забезпечується: знанням психології правопорушника та її зовнішніх проявів у поведінці; встановленням об'єктів – потенційних носіїв інформації про суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення; вилученням із таких об'єктів інформації про елементи суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення через інтерпретацію різноманітних об'єктивних проявів поведінки особи; подоланням можливої протидії розслідуванню, отже, і встановленню суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, з боку правопорушника; комплексним аналізом об'єктивних обставин події та суб'єктивних характеристик конкретної особи. У свою чергу, основним змістовим критерієм встановлення меж доказування суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є їхнє кримінальне, кримінально-процесуальне та криміналістичне значення. Так, кримінально-правове значення встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в забезпеченні можливості правильної кваліфікації вчиненого (з урахуванням розмежування некримінальної та кримінальної поведінки, суміжних складів кримінальних правопорушень, використання кваліфікуючих ознак). Кримінально-процесуальне значення встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в забезпеченні правильного встановлення предмета доказування як загалом у кримінальному провадженні, так і під час ухвалення проміжних процесуальних рішень. Криміналістичне значення встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в забезпеченні використання найбільш адекватної до встановлення фактичних обставин криміналістичної методики розслідування і тактики проведення окремих процесуальних дій.

Ключові слова: доказування у кримінальному провадженні, межі доказування, предмет доказування, доказування суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, доказування вини, мотивів і мети вчинення кримінального правопорушення.

The article is devoted to determining the criteria for establishing the limits of evidence of the subjective part of the criminal offense. In this context, criminal and criminal procedural legislation, as well as judicial practice, have been analyzed. It is concluded that the main formal criterion for establishing the limits of evidence of the subjective part of the criminal offense is the inseparable relationship between its objective and subjective elements. This criterion is followed by research: the objective side of the criminal offense (external manifestations of criminal behavior); subjective characteristics (first of all, non-criminal behavior of a person before, during and after the commission of a criminal offense); circumstances directly characterizing the identity of the suspect, the accused. Such research is provided by: knowledge of the psychologist of the offender and its external manifestations in behavior; installation of objects – potential carriers of information on the subjective part of the criminal